

Dat alles werkte door. Het zou ook (dat zal nog blijken) na mei '40 bij sommigen de wil verlammen om de bedreigde joodse medeburgers te hulp te komen.

En de Joden zelf?

Zionisten zagen het scherpst. Terecht onderkende hun voorman F. Bernstein in het antisemitisme een van de levensgevaarlijke kernpunten van Hitlers gehele stelsel. Het Zionistisch weekblad *De Joodse Wachter* had intussen niet meer dan enkele honderden abonné's. In het in een oplaag van 15 000 exemplaren verschijnend, zich aan alle, aan burgerlijke kringen dierbare illusies vastklampend *Nieuw Israëlitisch Weekblad* kon nog in augustus 1938 geschreven worden, 'dat niet alles in het nazisme even afkeurenswaardig is'; in de jaren '30-'33 had de hoofdredacteur de van scherpzinnigheid getuigende en tot strijdbaarheid oproepende brieven van de Berlijnse correspondent Marc Levie veiligheidshalve steeds naar een achterpagina verwezen.¹

Wij pretenderen niet, met het voorafgaande van de reacties der Nederlandse publieke opinie op een ommezwaai in Duitsland die ruim zeven jaar later haar volle betekenis ook aan de meest verblinde in ons land zou openbaren, een voldoende gedetailleerd en voldoende representatief beeld gegeven te hebben. Men zou er in geduldige arbeid honderden dagbladen en periodieken op moeten nalezen – en dan blijft nog de vraag, in hoeverre de schrijvers bepaalden of weerspiegelden wat de lezers dachten. Peilingen van de publieke opinie waren hier te lande nog onbekend. Niet te ver gaat het intussen wanneer men constateert dat, in '33, het misdadig en ook jegens het buitenland aggressief karakter van het nationaal-socialisme slechts door weinigen begrepen werd; dat de bewogen gebeurtenissen in Duitsland, wanneer men al hun betekenis onderschatte, in het algemeen slechts in socialistische en communistische kringen met afschuw en ontzetting gadeslagen werden; en dat bij de conservatieve en confessionele groeperingen, al wezen zij het nationaal-socialisme principieel af, de van kortzichtigheid getuigende neiging bestond, in Hitlers optreden, met name tegen de linkse arbeidersbeweging, veel te waarden. Dat was een patroon dat zich, in zijn hoofdtrekken en niet slechts in ons land, enkele jaren lang zou handhaven. Overigens bedenke men dat wij hier de schijnwerper van het historisch onderzoek kort gericht hebben op wat slechts één element was uit de talloze die, vertolkt in ochtend- en avondbladen van de toenmalige pers alsmede in

¹ I. Lipschits: *Honderd jaar N.I.W. Het Nieuw Israëlitisch Weekblad 1865-1965* (1966), p. 263-70.